
רשימות הערים, הממצא האפיגראפי והחלוקה המינהלית בממלכת יהודה

Author(s): יוסף גרפינקל

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. 4 (תשמ"ז), pp. 489-494

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70061943>

Accessed: 05/12/2011 15:04

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

תגובות

רשימות הערים, הממצא האפיגראפי והחלוקה המינהלית בממלכת יהודה*

מאת יוסף גרפינקל

מאז דיונו של אלט בשנת 1925 ברשימות הערים של ממלכת יהודה שבספר יהושע (טו כא–סב), הפכה הצעתו, כי רשימות אלה גזורות בהתאם למחוזות המינהליים של הממלכה, לנכס צאן ברזל של המחקר הגיאוגראפי-ההיסטורי ביהודה¹. החוקרים השונים חלוקים היו בדעותיהם באשר לתארוכה של אותה חלוקה מינהלית: תקופת יאשיהו כדעתם של אלט², נות³, ולאחרונה מזר⁴; תקופת חזקיהו, כדעתו של קלאי⁵; או תקופת יהושפט, כדעתם של מזר (בראשונה)⁶, קרוס ורייט⁷, ואהרוני⁸. אף היו חילוקי דעות באשר לזיהוין הגיאוגראפי של הערים השונות הנזכרות ברשימות. אולם למרות כל זאת, הרי העיקרון שטבע אלט – כי הרשימות משקפות מחוזות מינהליים – היה מקובל כמעט על הכול. כך, דרך משל, כתב אהרוני: 'הרכב הרשימה אינו מניח אפוא מקום לספק, שבתעודה זו נשתמרה החלוקה המחוזית-המנהלית של ממלכת יהודה'⁹. וקלאי כתב: 'נראית הדעה הרווחת, כי חטיבות אלה, שמהן מורכבות רשימות בנימין, יהודה ושמעון, משקפות חלוקה מנהלית... ומסתבר שיש יחס-גומלין בין גורמים גיאוגראפיים, שנויי גבולות של נחלות המשפחות והסדרים מנהליים'¹⁰.

לאחרונה הורחבה תפיסה זאת בעבודותיו של ג' גליל על רשימות הערים ביהודה¹¹ ובנחלת שבט

- * תודתי לפרופ' ב' מזר שקרא את כתב היד והעיר הערות חשובות.
- 1 A. Alt, 'Judas Gaue unter Josia', *Palästina-Jahrbuch*, XXI (1925), pp. 100–117
- 2 שם.
- 3 M. Noth, *The History of Israel*, London 1958, pp. 273–274
- 4 ב' מזר מצוטט על ידי י' בית-אריה, 'אוסטרקון אחקם מחורבת עוזה', *ארץ ישראל*, יח (תשמ"ה), עמ' 95, ועמ' 96 הערה 23.
- 5 ז' קלאי, נחלות שבטי ישראל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 313–317.
- 6 ב' מזר, 'יהושפט בן אסא', אנציקלופדיה מקראית, ג, ירושלים תשי"ח, טורים 565–570.
- 7 F.M. Cross and G.E. Wright, 'The Boundary and Province Lists of the Kingdom of Judah', *JBL*, LXXV (1965), pp. 202–226
- 8 י' אהרוני, *ארץ ישראל בתקופת המקרא*, ירושלים תשכ"ג, עמ' 279–286.
- 9 שם, עמ' 280.
- 10 קלאי (לעיל, הערה 5), עמ' 293.
- 11 ג' גליל, 'מחוזות ההר של ממלכת יהודה', *ציון*, מט (תשמ"ד), עמ' 205–224.

דן¹². כל קבוצת ערים – 'מחוז' – חולקה לקבוצות משנה, שאף הן, לשיטתו, היו בעלות משמעות מינהלית: 'החלוקה לקבוצות משנה אינה עניין ספרותי בלבד. בדומה לרשימת ערי דן, גם ברשימות הערים של הר יהודה החלוקה לקבוצות משנה משקפת כנראה חלוקה מנהלית משנית של המחוזות'¹³.

המינהל והשלטון בממלכת יהודה היו מעוגנים במציאות חיים יומיומית של גביית מסים, גיוס כוח אדם ופעילויות שונות אחרות. מאז עבודתו של אלט בשנת 1925 ועד היום נחשפו בחפירות ארכיאולוגיות אינטנסיביות עדויות רבות מן הממצא החומרי או הכתוב, כגון אוסטרקונים מערד ומח'רבת עווה, וקנקנים עם טביעות ממלכתיות ופרטיות, המלמדים הלכה למעשה על גביית מסים ועל גיוס כוח אדם בממלכת יהודה. כך נוצרה אפשרות להעמיד את תיאוריית המחוזות במבחן העדויות הארכיאולוגיות.

א. גביית מסים למצודת ערד

על תפקודה של מצודת ערד, השוכנת כנגב יהודה שבבקעת באר-שבע, למדים אנו מאוסף האוסטרקונים שנתגלה בה¹⁴. באוסטרקונים אלה אנו מוצאים עדות לחלוקת שמן, יין וקמח לגורמים שונים: הכתים, הקרסי¹⁵ ואחרים. כיוון שערד שוכנת באיזור מדברי, לא היו בסביבתה שטחים חקלאיים שבהם גודלו מצרכים אלה והם הובאו למקום כמסים. תיעוד על כך נמצא באוסטרקון ערד 25, המתוארך מבחינה פליאוגראפית כשייך לשכבה VI, שזמנה שלהי תקופת הבית הראשון. באוסטרקון זה נרשמו משלוחי שעורה מדרום הר חברון, מהיישובים: ענים עליונים, ענים תחתונים ומעון¹⁶. ערד מופיעה כעיר השנייה בקבוצת הערים הראשונה של יהודה (איזור הנגב), בסיקול אותיות – עדר (יהושע טו כא)¹⁷. למצודה זאת הוזרמו מסים מענים (עליונים ותחתונים), היא העיר השמינית בקבוצת הערים החמישית (איזור ההר) של יהודה (שם טו נ), וממעון, היא העיר הראשונה בקבוצת הערים השביעית (איזור ההר) של יהודה (שם טו נה). על גבי אותו אוסטרקון מתועדת איפוא העברת מסים לערד מיישובים הנמצאים בשתי קבוצות ערים שונות. בחדר שבו התגלה ארכיון אלישב, משלהי תקופת בית ראשון, נמצאה כתובה על גבי קנקן אגירה גדול (פיטס) התיבה 'ינמ', שזוהתה על ידי אהרונ יניס¹⁸, היא העיר הרביעית בקבוצת הערים השישית (איזור ההר) של יהודה (יהושע טו נג). אם פיטס זה משקף אף הוא גביית מסים

12 הנ"ל, 'נחלת שבט דן: היקפה ותולדותיה', תרביץ, נד (תשמ"ה), עמ' 1–19.

13 הנ"ל (לעיל, הערה 11), עמ' 224.

14 'אהרונ', כתובות ערד, ירושלים תשל"ו.

15 הקרסי באוסטרקון ערד 18, בדומה לכתים, מהווה אף הוא אלמנט יווני מזרחי. ראה מאמרי: Y. Garfinkel, '“MLŠ HKRSYM” in Phoenician Inscriptions from Cyprus, The “QRSY” in Arad, “HKRSYM” in Egypt and “BNY QYRS” in the Bible', *Journal of Near Eastern Studies* [בדפוס]

16 אהרונ (לעיל, הערה 14), עמ' 52–53.

17 בתרגום השבעים נשתמר הנוסח ערד: Ἀγά.

18 אהרונ (לעיל, הערה 14), כתובת מס' 19, עמ' 41.

לערד, הוא מוסיף יישוב נוסף, מקבוצת ערים חדשה. נמצא שלערד, שהשתייכה לקבוצת ערים אחת, התנקזה פעילות אדמיניסטרטיבית ממספר יישובים הנמצאים כל אחד בקבוצת ערים אחרת. אם רשימות הערים משקפות מחוזות מינהליים, היינו מצפים שהדבר יבוא לידי ביטוי בארגון המסים בערד, כלומר, יש לצפות שכל היישובים הנמנים באוסטרקון 25 יבואו אף מקבוצת ערים אחת. לפי תפיסתו של גליל, יש לצפות שכל היישובים הנמנים באוסטרקון זה יבואו אף מקבוצת משנה אחת – ולא כך היא. אין כל תיאום בין רשימות הערים של ממלכת יהודה לבין גביית המסים לערד. על בעיה זאת עמד בזמנו אהרונ'י. לשיטתו, רשימות הערים משקפות מחוזות מינהליים מימי יהושפט, ואילו האוסטרקון משקף כבר מערכת מינהלית חדשה, הבאה לידי ביטוי בתופעת קנקני 'למלך'¹⁹, ועל כך נדון בהמשך.

ב. גיוס כוח אדם לח'רבת עווה

ב'אוסטרקון אחקם' שפורסם לא מכבר, אף הוא משלהי תקופת בית ראשון, אנו למדים על משלוח כוח אדם לח'רבת עווה שבבקעת באר שבע משלושה יישובים: מולדה, רנתן ומקדה. כפי שציין המהדיר: '...זוהי תעודה מנהלית צבאית המוסיפה פרטים על ארגון המערכת הצבאית והיקפה ביהודה סמוך לסוף תקופת הבית הראשון'²⁰. רנתן נזכרת לראשונה באוסטרקון זה ומיקומה אינו ידוע. מזור הציע לקשר יישוב זה עם העיר דנה (רנה בתרגום השבעים), הנזכרת ברשימות הערים של דרום הר חברון²¹. זיהוין הגיאוגרפי של מולדה ומקדה גם הוא אינו ודאי²², אך שני יישובים אלה נזכרים ברשימות הערים של יהודה: מולדה בערי הנגב (יהושע טו כו) ומקדה בערי השפלה (שם טו מא). בח'רבת עווה נחשפה איפוא מציאות שבה נשלחו ביחד, על גבי אותו האוסטרקון, אנשים מאזורים שונים: מהנגב, מהשפלה, ואולי מדרום הר חברון.

הפעילות המינהלית הקשורה בגביית מסים בערד ובגיוס כוח אדם בח'רבת עווה, שתי הפעולות הבסיסיות ביותר של מינהל ושלטון, אינן מתייחסות כלל לרשימות הערים, האמורות להוות את המסגרת המינהלית והשלטונית של ממלכת יהודה. לפיכך יש לראות בשני אוסטרקונים אלו כמעידים על קיומה של מערכת מינהלית הפועלת ומאורגנת בנפרד וללא כל תלות ברשימות הערים.

ג. קשרים בין לכיש לסביבתה

בפסוק הידוע ביותר במכתבי לכיש (המתוארכים לשלהי תקופת בית ראשון) אנו קוראים: 'ידע כי אל משאת לכש נחנו שמרם ככל האתת אשר נתן אדני כי לא נראה את עזקה'²³. על פי הפירוש

19 שם, עמ' 53. ובהרחבה: י' אהרונ'י, ארכיאולוגיה של ארץ ישראל, ירושלים תשל"ח, עמ' 224–225.

20 בית-אריה (לעיל, הערה 4), עמ' 94–96. על אספקט נוסף בארגון כוח האדם באיזור הספר של ממלכת יהודה ראה מאמרי: י' גרפינקל, 'הוראת המלה מפקד באוסטרקון תל עירא', לשוננו, [בדפוס].

21 בית-אריה, שם, עמ' 95.

22 על מלדה, ראה: שם, עמ' 94–95; על מקדה עיין: שם, עמ' 95, ושם ביבליוגרפיה.

23 ג'ה טורטשינר, תעודות לכיש, ירושלים ת"ש, עמ' 106.

המקובל לאוסטרקון, מדובר במכתב שנשלח מנקודה כלשהי אל לכיש. אנשי אותה נקודה, מסתבר, היו בקשר משואות גם עם לכיש, הנמצאת ברשימות הערים של יהודה בקבוצת הערים השנייה של השפלה (יהושע טו לג) וגם עם עזקה הנמצאת בקבוצת הערים הראשונה של השפלה (שם טו לה). לאחרונה העלה ידן פירוש חדש למשפט זה, ולפיו היתה תלות ארגונית בין לכיש לעזקה: 'את המשאת של לכיש יש להפעיל ולשמור עליה רק אם המשאת של עזקה אינה נראית'²⁴. כך או כך, מסתבר שגם ארגון המשואות בשפלה – פעולה צבאית-ממלכתית מובהקת – התנהל בלא קשר לרשימות הערים, והוכתב בוודאי בעיקר מגורמים טופוגרפיים²⁵.

מחפירותיו בלכיש פרסם אהרונן מכלול בעל אופי מינהלי שכלל אוסטרקון, אבני משקל וקבוצה של שבע-עשרה בולות, המתוארכים לשלהי ימי ממלכת יהודה²⁶. באוסטרקון זה מופיעה רשימה מטושטשת ביותר של שמות אנשים. בשורה האחרונה, על פי הצעתו, מופיע שם היישוב: 'בית אכזי(ב)', שאותו מזהה אהרונן עם העיר אכזיב²⁷, הנזכרת כעיר השמינית בקבוצה השלישית של ערי השפלה (יהושע טו מד). בשני האוסטרקונים מלכיש מיוצגות אפוא כל שלוש קבוצות ערי השפלה: הקבוצה הראשונה על ידי עזקה, הקבוצה השנייה על ידי לכיש והקבוצה השלישית על ידי אכזיב. למרות דיונים שונים בחלוקה האדמיניסטרטיבית של השפלה²⁸, מסתבר כי בדומה לערד ולח'רבת עווה, הפעילות הממלכתית באיזור זה לא היתה תחומה במיטת סדום של רשימות הערים והיא קשרה יחד יישובים מכל הקבוצות.

ד. פעילות אזורית בבקעת באר שבע

עדויות לקשרים בין יישובים באיזור הנגב, בנוסף לאוסטרקונים מח'רבת עווה ומערד שהוזכרו לעיל, נמצאות במקורות הבאים: (א) אוסטרקון ערד מס' 24, משלהי תקופת בית ראשון. מאוסטרקון זה אנו למדים על משלוח כוח אדם מערד (יהושע טו כא) ומקינה (שם טו כב) לרמת נגב²⁹, הנעדרת מרשימת ערי הנגב של יהודה, אך מוזכרת באיזור אגב הדיון הגיאוגרפי על שבט שמעון (שם יט ח). (ב) אוסטרקון ערד מס' 3, אף הוא משלהי תקופת בית ראשון. נזכר בו שאלישב, שישב כידוע בערד, נצטווה לבוא לבאר שבע (שם טו כח) עם משא צמד חמורים³⁰. (ג) אוסטרקון מבאר שבע, המתוארך לסוף המאה הח' לפנה"ס³¹, שפורסם על ידי אהרונן. באוסטרקון זה מופיעים, לדעת

24 י' ידן, 'תעודות לכיש – מכתבים מקוריים או העתקים וטיטות?', ארץ ישראל, יח (תשמ"ה), עמ' 143.

25 ע' מור, 'החפירות בח'רבת אבו א-תוין ומערך המצודות הישראליות בהרי יהודה', ארץ ישראל, טו (תשמ"א), עמ' 247.

26 Y. Aharoni, *Investigations at Lachish (Lachish V)*, Tel-Aviv 1975, pp. 22–25.

27 שם.

28 ראה למשל: A.F. Rainey, 'The Biblical Shephelah of Judah', *BASOR*, CCLI (1983), pp. 6–11.

29 אהרונן (לעיל, הערה 14), עמ' 48–51.

30 שם, עמ' 18.

31 להצעת תארוך שונה של שכבה III בבאר שבע, ומכאן גם לתארוך האוסטרקון, ראה: י' ידן, 'באר-שבע – הבמה שהרס יאשיהו', ארץ ישראל, יד (תשל"ח), עמ' 78–85.

המפרסם, שני יישובים: 'תלד', שאותו הוא הציע לזהות עם 'אַלת־לד', שברשימת ערי הנגב (שם טו ל), ו'בית אמם', שאותו זיהה אהרונני עם 'אַמם' שברשימת ערי הנגב (שם טו כו)³². קריאתו של האוסטרקון קשה, וקיימת הצעת קריאה שונה לחלוטין הרואה בו רשימת שמות אנשים בלבד³³. משלושת האוסטרקונים אנו למדים על קשרים בין היישובים הבאים: (א) ערד, קינה ורמת נגב; (ב) באר שבע וערד; (ג) אלתולד, אמם ובאר שבע. ששת היישובים הללו נזכרים ברשימות הערים בהקשר לאיזור הנגב ואינם חורגים אל קבוצות ערים אחרות. לכאורה, יש כאן ראיה לדעה שרשימות הערים הן מחוזות מינהליים. אבל אין לשכוח, כי מצד אחד הנגב הוא יחידה גיאוגראפית נרחבת, ומצד שני רשימת הערים של איזור זה היא הארוכה ברשימות, כך שכל פעילות בטווח גיאוגראפי מצומצם, מן הסתם נופלת במסגרתה. מתמונה זאת חורגים הן 'אוסטרקון אחקם' מח'רבת עווה והן אוסטרקון ערד 25 שנידונו לעיל, והם מעידים כי מבחינה ארגונית רשימת ערי הנגב לא היתה מסגרת מינהלית מחייבת.

עלינו לייחד את הדיבור גם לתפיסה שכל קבוצת ערים מתחלקת לתת-מחוזות מינהליים. אמנם, עד שגליל לא יפרסם את הצעתו לחלוקת ערי הנגב לקבוצות משנה³⁴, לא נדע אם האוסטרקונים משתלבים בחלוקתו או לא. אבל עיון בשמות היישובים מצביע על כך שערד קושרת את האוסטרקון הראשון עם השני, ובאר שבע את האוסטרקון השני עם השלישי. ששת היישובים נקשרים איפוא לקבוצה אחת. התמונה המשתקפת משמות היישובים הללו, המתפרסים על פני כל רשימת ערי הנגב, אינה תומכת בחלוקת הרשימה לקבוצות משנה בעלות פונקציה מינהלית.

ה. סיכום

אם מתארכים את רשימות הערים לתקופת יאשיהו, כלומר לשלהי תקופת בית ראשון, יש לבחון את מהימנותן כרשימות המשקפות את החלוקה המחוזית-המינהלית ביהודה כנגד האוסטרקונים מערד, מח'רבת עווה ומלכיש, המתוארכים לאותו פרק זמן. חוסר ההתאמה בין האוסטרקונים, המשקפים את הפעילות המינהלית הלכה למעשה, לבין רשימות הערים, שומט את הקרקע מתחת לטענה שרשימות אלה משקפות מחוזות מינהל ושלטון ממלכתי בשלהי תקופת בית ראשון.

הבא לטעון שרשימות הערים משקפות את סדרי המינהל בימי חזקיהו חייב להתמודד עם בעיות נוספות. ימיו של חזקיהו התאפיינו בשפע של פעילות ארגונית, המשתקפת הן במקרא (דברי הימים ב לב כז-כט) והן בממצא החומרי. הכוונה לתופעת קנקני 'למלך'. בקנקנים אלה מופיעות טביעות שונות ובהן השמות: חברן, זיף, שוכה וממשת, שמקובל לראותן כשמות ערים. במקביל מופיעות על הקנקנים 'טביעות פרטיות', שמתפוצות הגיאוגראפית ניתן ללמוד על הארגון והמינהל בשלהי המאה הח' לפנה"ס³⁵. הטוען כי רשימות הערים הן מתקופת חזקיהו, ושהן משקפות פעילות

32 Y. Aharoni, *Beer Sheva I*, Tel-Aviv 1973, pp. 71–72

33 A. Lemaire, *Inscriptions Hébraïques, I – Les Ostraca*, Paris 1977, pp. 271–273

34 גליל (לעיל, הערה 11), עמ' 206.

35 י' גרפינקל, 'קבוצת "הטביעות הזהות" והמערך היישובי ביהודה ערב מסע סנחריב', קתדרה, 32

(תשמ"ד), עמ' 34–52; הנ"ל, 'מבנה הירארכי ב"טביעות הפרטיות" שבקנקני "למלך"', ארץ

ישראל, יח (תשמ"ה), עמ' 108–115.

מינהלית³⁶, חייב לשלבן, מבחינה ארגונית וגיאוגרפית, בתופעת קנקני 'למלך', כפי שניסה לעשות ידן בהקשר אחר³⁷. גליל מתארך בעקבות קלאי את רשימות הערים לימי חזקיהו, אך אינו מציע כל דרך לקשור רשימות אלו עם המערך המינהלי הנשקף הלכה למעשה מתפוצת קנקני למלך והטביעות השונות הקשורות בקנקנים אלו.

אפשר לבוא ולטעון, כי רשימות הערים היו מחוזות מינהליים בממלכת יהודה בימי יהושפט, ובימי חזקיהו השתנתה החלוקה המינהלית הזאת³⁸. אולם לסדרי מינהל יש נטייה להשתמר לפרקי זמן ארוכים. זאת ועוד, לפי טענה זו, סדרים אלו לא תאמו את המצב הנשקף מרשימות הערים, החל מימי חזקיהו ועד לסוף תקופת בית ראשון. הטוען טענה כזאת – עליו הראיה. יש למצוא לכך סימוכין בממצא חומרי או אפיגרפי, אך לא ניתן לקבל טענה כזאת כאקסיומה, כפי שהיה על פי מצב המחקר בשנת 1925.

הנחתו של אלט, העוברת כחוט השני בעבודותיהם של החוקרים שבאו בעקבותיו, אינה תופסת עוד לאור הממצאים האפיגרפיים מערד, מח'רבת עוזה, מלכיש ומבאר שבע שנידונו במאמר זה. לכן בעצם נשאר פתוחה השאלה, לשם מה חוברו רשימות הערים מלכתחילה ומה היה תפקידן המקורי³⁹.

36 קלאי (לעיל, הערה 5), שם; גליל (לעיל, הערה 11), שם.

37 Y. Yadin, 'The Fourfold Division of Judah', *BASOR*, CLXIII (1961), pp. 6–11

38 אהרונן (לעיל, הערה 14), עמ' 53.

39 למרות ביטול הקשר בין רשימות הערים לחלוקה המינהלית של ממלכת יהודה, אין ספק שרשימות אלה הן המקור המקיף והחשוב ביותר לתמונה היישובית ולמחקר הגיאוגרפי-ההיסטורי של הממלכה.